

Prent uit: Hendrik Conscience, *Beschryving der Nationale Jubelfeesten te Brussel gevierd op 21, 22 en 23 july 1856, ter gelegenheid van de 25e verjaring der inhuldiging van Z. M. Léopold I*, Brussel, 1856, p. 24. [ADVN, VC470]

1

LODE WILS

De ideologische barst van België. Van Leopold I tot Albert II

De Antwerpse hoogleraar Herman Van Goethem heeft aan zijn jongste boek een spectaculaire titel gegeven: *De Monarchie en 'het einde van België'. Een communautaire geschiedenis van Leopold I tot Albert II*.¹ Hij "wil met dit boek een wat vals klinkend debat over de monarchie en de nationale bewegingen in België weer op toon zetten... Tegelijk wil het ook bij de actualiteit aansluiten, omdat het land na de verkiezingen van juni 2007 verwickeld is geraakt in een van de zwaarste institutionele crisissen sinds 1830." Het boek wil dus een historische verklaring geven, waarom en hoe het land in het huidige communautaire slop is geraakt, met de nadruk op de rol van de monarchie. "De drie eerste koningen vormen zeker de kern van dit boek", heet het verder in de inleiding.

Professor Van Goethem komt goed beslagen ten ijs. Hij is niet alleen de schrijver van *Honderd jaar Vlaams rechtsleven 1885-1985*² en van *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht 1795-1935*³, maar ook de medeauteur van *Leopold III, de Koning, het Land, de Oorlog*.⁴ Geen wonder dus dat hij de twee thema's van monarchie en etniciteit wil verbinden. Wanneer ik in dit nieuwe boek de 34 bladzijden met passende illustraties zie, waaronder heel oude foto's naast andere die door koningin Elisabeth zijn gemaakt, dan bedenk ik dat hij bovendien het prachtige werk *Fotografie en realisme in de 19de eeuw. Antwerpen: de oudste foto's 1847-1880*⁵ heeft uitgegeven.

Wel waarschuwt Van Goethem ons in zijn inleiding dat "dit boek, kleine vingeroefening in geschiedenis", niet steunt op vernieuwend bronnenonderzoek. "Het brengt vooral een status questionis, door een herinterpretatie van literatuur en gepubliceerde bronnen."

1. H. Van Goethem, *De monarchie en 'het einde van België'. Een communautaire geschiedenis van Leopold I tot Albert II*, Tielt, 2008.
2. H. Van Goethem, *Honderd jaar Vlaams rechtsleven 1885-1985*, Gent, 1985.
3. H. Van Goethem, *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht 1795-1935*, Brussel, 1990.
4. J. Velaers & H. Van Goethem, *Leopold III, de Koning, het Land, de Oorlog*, Tielt, 1994.
5. H. Van Goethem, *Fotografie en realisme in de 19de eeuw. Antwerpen: de oudste foto's 1847-1880*, Antwerpen, 1999.

LEOPOLD I (1831-1865) EN LEOPOLD II (1865-1909)

Al in zijn inleiding, als publiekstrekker, kondigt Van Goethem aan dat hij het zal hebben over *“de zo opvallend Vlaamsvoelende Leopold I. Het ging bij deze koning om veel meer dan af en toe wat geld of decoraties voor Vlaamse auteurs. De lezer zal kennismaken met een vorst die er niet voor terugdeinsde om in het openbaar radicaal Vlaamsgezinde standpunten tegen zijn ministers in te verdedigen.”* De belangrijkste factor waardoor Leopold tot die opstelling kwam, was de internationale positie van België dat, net als het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1815, moest deel uitmaken van een buffer rond Frankrijk en zich dus best als niet-Franstalig afficheerde. – Persoonlijk zou ik datzelfde gegeven niet zozeer internationaal, als wel nationaal formuleren: naar de geest van de tijd oordeelden vele Belgen dat een eigen taal behoorde tot de rijkdom van een natie; dat gevoelen was door de Belgische Revolutie gestimuleerd en werd tot 1870 versterkt door de vrees voor het Franse annexionisme. – De tweede factor die koninklijke sympathie wekte voor de Vlaamse beweging, volgens Van Goethem, was dat Leopold nog een overgangsfiguur was naar de moderne ideeënwereld toe. Zoals in het ancien régime was *“voor hem de religie immers de beste basis voor een politiek en sociaal bestaan. Hij aanzag de katholieke godsdienst ook als belangrijkste element dat kon bijdragen tot de eenheid van België, als cement van de natie.... Alleen al vanuit die optiek steunde de koning de volkstaal in Vlaanderen... omdat de kerk vanuit een traditionalistische reflex heel bewust deze taal ondersteunde.”* (pp. 12-17)

Dat stelde A.R. Falck vast, die in het Verenigd Koninkrijk minister van Onderwijs was geweest en die in 1839, na de vredessluiting, was teruggekeerd naar Brussel als de eerste Nederlandse gezant. Hij schreef op 15 juni 1840 aan zijn vriend D.J. Van Lennep: *“Het is een lust om te zien hoe er nu in al de gedeelten van dit land die niet ab origine Waals zijn, geijverd wordt voor de Vlaamse taal – en de geestelijkheid aan het hoofd – alsof het erop gezet was om het contrast met de petitionering ten tijde van Koning Willem volledig te maken. De predominantie van het Vlaams als het krachtigste, zoniet het enige element der nationaliteit, hoorde ik nog gisteren in een gemengd gezelschap (o.a. de Theux) [de regeringsleider, minister B. de Theux], en wat meer zegt, ten huize of liever op het buiten van een der graven de Merode, met de grootste vrijmoedigheid, ja met drift, aanprijzen door de rector van de katholieke universiteit, abbé De Ram. Van de religie zweeg hij waarschijnlijk uit discretie, maar volgens het systeem van zijn partij – dit weet ik – heeft België geen andere waarborgen zijner nationaliteit, dan godsdienstzin en trouwe bewaring en voortplanting der landstaal.”*⁶

Die landstaal dreigde dus van bij het begin een wrijvingspunt tussen de partijen te worden, en het is in die zin dat Leopold ooit *“Vlaamsgezinde standpunten tegen zijn [liberale] ministers in”* heeft ingenomen. Want zoals Van Goethem

6. A. Falck, *Brieven 1795-1843*, 's-Gravenhage, 1861, p. 225.

schrijft: *“De liberalen aanzagen nogal eens het ‘Vlaams’ als verdacht omdat de kerk vanuit een traditionalistische reflex heel bewust deze taal ondersteunde... Nu was het Frans dé taal van het moderne gedachtegoed... Het Vlaams was voor heel wat liberaalgezinden dan ook synoniem voor verstarring, onwetendheid en obscurantisme.”* (pp.15-16)

Het betrof hier geen louter Belgische aangelegenheid. De marxistische Britse historicus E.J. Hobsbawm vraagt: *“Vanuit het oogpunt van het liberalisme, en – zoals het voorbeeld van Marx en Engels aantoont – niet alleen van het liberalisme... wat kon de verdediging van de kleine volkeren, de kleine talen, de kleine tradities, in de overweldigende meerderheid van de gevallen anders zijn dan de uitdrukking van een conservatief verzet tegen de onvermijdelijke vooruitgang van de geschiedenis?”* En verder: *“De verdediging van een oude taal betekende ongetwijfeld de verdediging van de oude zeden en tradities van een hele maatschappij tegen haar omverwerping door de moderniteit: dit verklaart waarom bewegingen als die van de Bretoenen, de Vlamingen, de Basken en anderen de steun kregen van de katholieke clerus. In die zin waren het niet alleen middenklasse-bewegingen.”*⁷

De Belgische Revolutie had de omvorming voltooid van de Zuid-Nederlandse en Luikse proto-naties uit het ancien régime in één moderne natie, dankzij de Unie van katholieken en liberalen. De revolutie verdiepte en bestendigde dat tactische bondgenootschap voor de vestiging van *“de vrijheid in alles en voor allen”*. In het waardepakket van de liberalen, de erfgenamen van de Franse Revolutie, zat naast vrijheid, gelijkheid en laïcisme ook het Frans als de taal van de intellectuele ontvoogding en de vooruitgang. Van het waardepakket dat de geestelijkheid en haar aanhangers verdedigden tegen de moderniteit, maakte naast de godsdienst en de traditie ook de volkstaal deel uit, als drager van de nationaal-religieuze identiteit van de Zuidelijke Nederlanden sinds de Aartshertogen. De revolutie leidde tot een vermenging van beide pakketten, een vermenging die uniek was in het katholieke deel van Europa. Ze vormde een werkbaar compromis, een stabiele grondslag voor de eerste moderne natie op het vasteland. Europa kende nog in 1848 en in de tweede helft van de 19de eeuw revoluties en burgeroorlogen vooraleer er een stabilisering intrad in moderne naties.⁸ De kerk werd in België in 1830 liberaal-katholiek, ze aanvaardde tot op zekere hoogte de beginselen van vrijheid, gelijkheid en laïcisme, en ook de superioriteit van het Frans als cultuurtaal. Het liberalisme

7. E.J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge, 1990, pp. 41 en 119-120.

8. Revoluties en burgeroorlogen in Frankrijk, Italië, Spanje, Portugal, Zwitserland en Duitsland. In Nederland weigerden in 1872 zowel katholieken als orthodoxe protestanten deel te nemen aan de herdenking van de inname van Den Briel in 1572. In 23 gemeenten gingen katholieken en protestanten er met elkaar op de vuist op 1 en 2 april 1872. F. Groot, *De strijd om Alva's bril. Papen en geuzen bij de herdenking van de inname van Den Briel, 1572-1872*, in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 110, 1995, afl. 2, pp. 161-181.

van zijn kant kende aan de godsdienst en aan de volkstaal, als elementen van de nationale traditie, een plaats toe in het openbare leven.

Toch was het van bij het begin duidelijk dat de beoefenaars en verdedigers van de volkstaal vooral in het godsdienstig-conservatieve volksdeel te vinden waren. En het verschil groeide metertijd, aldus Van Goethem: *"In 1847 brak een lange periode van liberale regeringen en liberale meerderheden aan, die de Vlaamse beweging alsmaar minder gunstig bleek. Dat had alles te maken met het meerderheidsstelsel bij verkiezingen... Een dergelijk systeem biedt maar twee nationale partijen levenskansen en dat kan erg polariserend op de standpunten inwerken... De katholieken ondersteunden steeds meer de volkstaal met het uitgesproken motief dat ze de bevolking afhield van het moderne gedachtegoed. De liberalen brachten daarom steeds minder belangstelling op voor een taal waarvan zij terecht konden beweren dat de katholieken ze politiek misbruikten [sic]. Koning Leopold, dat zagen wij, zat niet op die liberale golflengte."* (p. 23) Wanneer België rustig bleef tijdens de Europese revolutiegolf van 1848, waarin de flaminganten luidruchtig opkwamen voor de verdediging van de nationale onafhankelijkheid, werd Leopold nog gesterkt in zijn vertrouwen in het gelovige volk. *"Zijn sympathie voor het flamingantisme als volkse, conservatieve en pro-Belgische beweging kon niet meer stuk. De destabilisering van Frankrijk na februari 1848 versterkte dat nog."* (p. 24)

Al vóór 1848 had Leopold publieke uitspraken gedaan, die werden weergegeven als: *"Men maakt geen werk genoeg van de Nederduitse taal. Al wat nationaal is moet behouden blijven."* (p. 20) Daarna zou hij dat in krachtiger bewoordingen doen, meent Van Goethem, en daardoor eventueel zelfs zijn liberale regering in de wind zetten. – Ik vind dat de auteur te gemakkelijk voor klinkende munt aanneemt wat er in Vlaamsgezinde verslagen van destijds, die ongetwijfeld een propagandistisch element bevatten, staat te lezen over wat de koning zou gezegd hebben.⁹

9. Bij de huldeblijken en trouwbetuigingen tijdens de Europese revolutie van 1848: *"Koning Leopold maakte zich in persoon vrij om afgevaardigden van een groep Vlaamsgezinde verenigingen te aanhoren. Bij die gelegenheid zei hij in zijn korte toespraak te wensen dat het Vlaamse volk recht zou geschieden. Met die heel politieke verklaring, die ook dadelijk in Vlaamse kranten verscheen, nam de koning eigenlijk stelling in tegen zijn liberale ministers. Een overtrokken interpretatie? Uit wat hierna volgt blijkt het tegendeel"*, schrijft Van Goethem op pagina 24. Maar klopt die aan Leopold toegeschreven verklaring? Ze werd gestaaft met een verwijzing naar ene J. Mingers die in het weekblad *Vlaanderen* van 1924, afl. 5, uit die Vlaamse kranten iets schijnt geciteerd of geparafraseerd te hebben. Welke waarborg hebben we dat Leopold inderdaad over 'het Vlaamse volk' en over zijn 'recht' gesproken heeft? De bijgevoegde verwijzing naar wat verscheen in *L'Émancipation* van 16 maart 1848 (geciteerd in Th. Coopman & J. Broeckaert, *Bibliographie van den Vlaamschen Taalstrijd*, Gent, 1905, p. 1424), voegt er niets aan toe.

Nog duidelijker is het volgende geval, waaruit volgens Van Goethem zou blijken dat de interpretatie niet overtrokken is. In mei 1850 overhandigde Michiel Van der Voort namens een 'Vlaamse maatschappij' een adres aan de koning, en vroeg hem tussenbeide te komen om de vernederende toestand te doen ophouden, waarin meer dan de helft der natie verkeerde. Hij

“Op 27 juni 1856 ondertekenden koning Leopold en de (katholieke) minister van Binnenlandse Zaken De Decker (leider van een unionistische regering) een Koninklijk Besluit tot oprichting van de zogenaamde Grievencommissie. Ze moest maatregelen aangeven voor de ontwikkeling van de Vlaamse letterkunde en voor een wettelijke regeling van het gebruik van het Nederlands door de overheid. Over het aandeel van de vorst in de totstandkoming van de Grievencommissie is niets geweten.¹⁰ In het licht van al het voorgaande lijkt me vanzelfsprekend dat ook hij een centrale rol moet hebben gespeeld”, schrijft Van Goethem. (p. 29) Ook dat vind ik sterk overtrokken. Zomin als de koning zelf, leerden zijn zonen Nederlands. Alleen werd officieel, onder een unionistische regering, Hendrik Conscience aangesteld tot hun leraar, en werd hij weer afgevoerd onder een liberaal bewind.

Maar het lijkt geen twijfel dat Leopold sympathiseerde met de volkstaal, om de redenen die Van Goethem aanhaalde, en dat zulks van belang was.

Windstilte onder Leopold II (1865-1909) is de titel van het volgende hoofdstuk, dat slechts vier bladzijden tekst telt, maar is opgevuld met vele foto's. *“Zeker is wel dat na 1865 koning Leopold II in tegenstelling tot zijn vader niet populair in het Vlaamsgezinde milieu werd. De Vlaamse beweging werkte nu concreet aan taalwetten en vanaf 1873 dwong ze die ook af, de ene na de andere. Leopold II deed echter nooit een uitspraak waaruit de Vlamingen konden opmaken dat hij hun politieke actie principieel steunde.”* (p. 31) De auteur geeft daar geen verklaring voor, maar aan het slot van zijn boek voert hij wel summier enkele elementen aan. De polarisering tussen *“beide partijen nam steeds maar toe, vooral vanaf 1857”*, waarover Leopold I zich al zorgen maakte, terwijl *“de ideologische kloof steeds meer leek samen te vallen met de taalkloof... Bovendien riep de taalwetgeving vanaf 1873 een Waalse beweging in het leven die een grote radicaliteit aan de dag legde... Koning Leopold vond alvast dat de Vlamingen de Walen moesten ontzien, wilde men 'ernstige moeilijkheden' vermijden. Alles wijst erop dat hij de Vlaamse beweging veeleer afremde en negeerde... De belangrijkste bijdrage van Leopold II tot de Vlaamse beweging lijkt uiteindelijk het feit te zijn dat hij zijn neefjes Boudewijn en Albert Nederlands liet studeren.”* (p. 206) – Dat klopt allemaal ongeveer, maar het lijkt me geen voldoende verklaring voor de gewijzigde opstel-

publiceerde daarna wat de koning hem zou gezegd hebben, beginnend met: *“Messieurs, je reconnais que votre demande est juste et raisonnable. J'ai toujours aimé notre bien vieux flamand...”* en dan een bladzijde vol met sympathiebetuigingen. Maar wie garandeert dat die eerste zin, de cruciale, werkelijk zo werd uitgesproken? (De tekst in Th. Coopman & J. Broeckaert, *Bibliographie [...]*, p. 1652.)

10. Die totstandkoming werd onderzocht door Maurits De Vroede. M. De Vroede, *De Vlaamse Beweging in 1855-1856*, Brussel, 1960, pp. 27-36 en 44-53. Toen was het Koninklijk Archief nog niet toegankelijk. De Vroede toonde wel aan hoe de flaminganten De Decker aanspoorden, maar vond geen verwijzing naar enige koninklijke invloed. De weerklink die een heftig Manifest van het Nederlandsch Kunstverbond kreeg in 1856, kan ertoe hebben bijgedragen dat De Decker over de ondervonden weerstand heenstapte. Mogelijk was het Manifest overhandigd aan de kroonprins bij één van diens twee bezoeken aan Antwerpen in juni 1856.

ling van de monarchie tussen 1850 en 1890. Er moeten andere factoren aan worden toegevoegd, niet alleen de generatiewisseling, maar ook belangrijke veranderingen in de Vlaamse beweging, in de katholieke partij en de katholieke kerk.

De Vlaamse beweging waarmee Leopold I gesympathiseerd had, was geen nationale maar een taalbeweging. Tenminste, als we ze vergelijken met de nationale bewegingen die toen in vele Europese landen opkwamen en in 1848 een doorbraak kenden. Die hadden tot doel de overgang door te voeren of te voltooien van een ancien régime-samenleving naar een moderne natie. Het ijveren voor de volkstaal was, zeker ten oosten van de Elbe, een onderdeel van de strijd voor de ontvoogding van de boeren uit de feodaliteit en voor het aan de macht brengen van de burgerij. In België net zoals in Frankrijk was de feodaliteit afgeschaft door de Franse Revolutie, en in 1830 was de bourgeoisie aan de macht gekomen. Vandaar dat de Bretoenen, de Vlamingen en de Basken in de eerste helft van de 19de eeuw slechts taalbewegingen konden opzetten van filologen en literatoren, met een patriotische en een religieuze inslag, waarmee conservatieven zich verwant voelden.

In het Europese revolutiejaar 1848 kreeg die Vlaamse beweging wel een democratische impuls, zodat een aantal jongere aanhangers niet langer alleen opkwamen voor de vaderlandse taal, maar voor de volkstaal. Voor de kleine burgerij en voor de plattelanders betekende het veralgemeende gebruik van hun taal, in plaats van die van de stedelijke elite, een middel tot sociale promotie. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1851 kwam in Antwerpen de Vlaamse beweging, met Conscience als boegbeeld, op als de 'burgerpartij' tegen het liberale stadsbestuur dat door de groothandel werd gedomineerd. In 1862 ontstond er de Meetingpartij, die de vernederlandsing van de stedelijke administratie doorvoerde als een onderdeel van haar democratische vernieuwing. Flaminganten konden hun stemmen drukken op de beginnende arbeidersbeweging in Gent en Antwerpen.

In 1857 droeg Leopold I, die tot dan toe een overwegend conservatief-klerikaal unionisme gesteund had, de macht over aan de liberalen, opdat die door de versterking van Antwerpen het land militair zouden beveiligen. De katholieke partij voelde zich in de steek gelaten. Ze trok zoveel temeer de Vlaamse beweging aan en ook de Meeting, waarmee ze de antimilitaristische toer opging. Ze verzette zich onder meer tegen de rekrutering van een expeditiekorps naar Mexico, een "lijfwacht voor keizerin Charlotte", de zus van Leopold II, en joeg daarmee de kroonprins op stang. Er gebeurde een wisseling van de bondgenootschappen: een alliantie van de monarchie met het doctrinaire liberalisme dat de landsverdediging steunde, tegenover de antimilitaristische katholieke partij.¹¹ De onverschilligheid of afkeer van Leopold II gold een merklijk andere Vlaamse beweging en een

11. L. Wils, *De monarchie en de landsverdediging onder Leopold I*, in: *Akten van het Colloquium over de Belgische Krijgsgeschiedenis 1830-1980*, Brussel, 1981, pp. 207-216 en in L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis*, Leuven, 1994, pp. 150-156.

merkelijk andere katholieke partij dan degene waar zijn vader destijds voor gevoeld had.

En ook de katholieke kerk was veranderd. In de encycliek *Mirari vos* van 1832 was die nog conservatief geweest, voor het behoud van de vorstelijke macht zoals die in het grootste deel van Europa toen bestond. Met *Quanta cura* van december 1864 stelde ze zich reactionair op tegen reeds verworven 'liberale vrijheden', die we nu onder 'de mensenrechten' vermelden. Daarna was het voor Leopold II onmogelijk om nog, in traditionalistische geest, de godsdienst als de basis van de Belgische nationaliteit aan te zien, zoals zijn vader gedaan had. Hij zou het liberale standpunt innemen, dat die basis gevormd werd door de gehechtheid aan de vrije grondwettelijke instellingen.

Quanta cura veroorzaakte (of versnelde) al in 1865 en 1866 een uiteenvallen van het verenigingsleven in klerikale en antiklerikale kampen. Onder meer scheurden toen de arbeidersbeweging en de Vlaamse beweging. Die vervreemdden ook grotendeels van elkaar, want de meest strijdbare arbeidersbeweging stond in het vrijzinnige, later socialistische kamp, terwijl het grootste deel van de Vlaamse beweging verbonden bleef met de katholieke partij en de Meeting. Onder hun regeringen, in 1870-1878 en vooral vanaf 1884, konden de flaminganten immers niet alleen administratieve maatregelen, maar ook taalwetten bekomen. Dit alles wordt niet behandeld in dit boek.

DE BARST IN BELGIË

Tussen zijn hoofdstukken over Leopold I en II, en de twee die hij aan Albert I zal wijden, last Van Goethem een uitgebreid hoofdstuk in onder de titel *De barst in België*. Het gaat over de transformatie van het communautaire probleem, dat volgens hem volledig beheerst werd door het meervoudig algemeen mannenstemrecht.

"Vanaf 1893 kreeg de taalkwestie haar volle politieke gewicht, door de invoering van een algemeen stemrecht. Ik denk dat de barst van België ook van toen dateert. Voor het eerst bleek het onmogelijke samengaan van Vlamingen en Walen in een unitaire Belgische staatsorganisatie. Dat België had vrijwel probleemloos bestaan bij de gratie van een cijnskiessstelsel met zijn politiek onmondige Fransonkundige bevolking... De introductie van een algemeen stemrecht in 1893 gaf ze grip op het beleid. Daardoor kon een essentieel element in het eigen, Vlaamse natiegevoel in snel tempo verder doordringen: de overtuiging dat er op het Vlaamse grondgebied over alle rangen, standen en klassen heen, een Vlaams volk woonde dat één geheel uitmaakte en zich onderscheidde van 'de anderen'." (p. 39) Hoewel hij op dezelfde bladzijde aangeeft dat tussen 1875 en 1890 een zekere Vlaamse bewustwording in de sociaaleconomische onderlagen vorderingen gemaakt had, onder meer door de goedkope opiniepers, stelt Van Goethem het dus voor alsof het stemrecht op zichzelf Vlaamsgezinden zou

vormen, en Waalsgezinden aan de overkant. Alleen, *“die omslag concretiseerde zich uiteraard maar geleidelijk aan”*. (p. 207) Het ontstaan van de politieke Waalse beweging in 1884, als reactie tegen de overwinning van de katholieke partij, vermeldt hij niet. Wel daarentegen: *“1893 betekende ook het introduceren van een sociaal-economische Vlaamse en Waalse agenda in de Belgische politiek”*. (p. 51)

Het is evident dat de invoering van het algemeen stemrecht aan de groepen die al Vlaamsbewust waren aanzienlijk meer macht gaf om te drukken op partijen en gemeentebesturen, parlement en regering. Dat leidde meteen tot de vernederlandsing van de administratie van Mechelen, Hasselt en Sint-Truiden door katholieke meerderheden. Vanaf 1884 hadden radicale flaminganten de gelijkstelling van de twee nationale talen geëist, en de niet-verwezenlijking daarvan was een hoofdoorzaak van de daensistische afscheuring uit de katholieke partij. Nu kreeg die eis ook in het parlement enige verwezenlijkingen, vooral de Gelijkheidswet die in 1898, na een verbeterde strijd, bepaalde dat wetten en Koninklijke Besluiten voortaan rechtsgeldigheid zouden bezitten zowel in het Nederlands als in het Frans.

“Met de Gelijkheidswet hebben de Vlamingen Wallonië geweldig tegen zich in het harnas gejaagd”, stelt Van Goethem. (p. 41) De liberale wallingantische tegenkanting trok in het parlement de katholieke Walen mee, hoewel de socialisten de wet verdedigden. Maar in de loop van de volgende jaren zouden die moeten *“bakzeil halen, wilden ze niet worden uitgespuwd als verraders van ‘la race wallonne’*. *De opkomende Waalse beweging claimde nu in haar geheel de eentaligheid van Wallonië, wat ze niet belette de bestuurlijke tweetaligheid van Vlaanderen te verdedigen. Dat ook de Waalse socialisten daar nu en bloc aan meededen, is een paradox van formaat. Ze werden immers zo de bondgenoot van de heersende klasse in Vlaanderen.”*¹² (p. 50)

Ik zou hierbij twee beschouwingen willen maken. Ten eerste verdedigde de Waalse beweging zelfs geen tweetaligheid van Vlaanderen, maar een zo groot mogelijke Franstaligheid ervan. Ze verzette zich tegen elke vernederlandsingsmaatregel, zelfs als het om het invoeren van het Nederlands naast het Frans in Vlaanderen ging. Van Goethem schrijft herhaaldelijk dat de flaminganten opkwamen tegen faciliteiten voor Franstaligen in Vlaanderen (o.a. p. 64), wanneer ze in feite nog vooral voor het gebruik van het Nederlands in Vlaanderen (naast het Frans) moesten vechten. Ten tweede: wat veroorzaakte de paradox? De voortschrijdende identificatie tussen de taalgroepen enerzijds en de katholieke of de vrijzinnige ideologie anderzijds. Een gelijkaardig probleem als de Waalse socialis-

12. Betreffende de tussenoerlogse periode komt Van Goethem terug op die vraag: *“Waarom werden de socialisten bondgenoot van de rijkemans-elites?”* (pp. 130-131), opnieuw zonder de ideologische kloof ter sprake te brengen.

ten, hadden de Waalse en franskiljonse katholieken die soms, zoals in het geval van de Gelijkheidswet, afweken van hun 'ideologische' traditie van steun aan de Vlaamsgezinde taaleisen.

Met hetzelfde probleem werden de Vlaamse socialisten en liberalen geconfronteerd. Maarten Van Ginderachter heeft in zijn recent boek *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*¹³, uitvoerig ontleed en genuanceerd beschreven hoe de Gentse socialisten in de periode 1885-1914, vanuit hun bewust Vlaams zijn, worstelden met hun antinflamingantisme. In Antwerpen stonden de liberale flaminganten, die zich na *Quanta cura* uit de Meeting hadden teruggetrokken en zich verenigd in een Liberale Vlaamse Bond, voor een vergelijkbaar dilemma.¹⁴ Samenwerken met klerikalen kon niet, zomin op letterkundig vlak in de Koninklijke Vlaamse Academie, als in de taalstrijd door de landdagbeweging. Zelfs de Gelijkheidswet was geen samenwerking met klerikalen of onzijdigen waard voor hun leider Max Roose. IJveren voor een vernederlandsing van de Gentse universiteit kon na 1900 niet voor hun vertegenwoordiger in het parlement, Jan Van Rijswijck, zomin als voor zijn Gentse collega Julius De Vigne. De toestand veranderde nadat Louis Franck in 1906 in de Kamer was getreden. Die wist ook liberale medewerking te verzekeren aan het opstellen van verschillende taalwetten, maar dan telkens na de voorstellen sterk te hebben afgezwakt.

In 1894 spotte het socialistische weekblad *De Werker* met "de heren van de Vlaamse Bond, die voor de twee derden bedienden zijn der gemeente of van openbare diensten welke van haar afhangen". De Antwerpse liberale partij cultiveerde inderdaad deze Vlaamsgezinde vleugel, die cultureel ook heel wat betekende en presteerde, maar politiek aan een korte leiband werd gehouden. In 1884 gaf de Liberale Vlaamse Bond, zoals heel de plaatselijke partij, aan de *Ruche wallonne* de toezegging dat in het atheneum van Antwerpen een ééntalig Waalse afdeling zou worden ingericht, en burgemeester Van Rijswijck zou toelaten dat van de kinderen der bourgeoisie een meerderheid in deze zogenaamd Waalse afdeling zou worden ingeschreven. Na de invoering van het veralgemeend stemrecht in 1893 zouden in Antwerpen zoals in Gent vertegenwoordigers van de wallingantische verenigingen worden verkozen in de gemeente- en provincieraden op de liberale lijsten. Ook daarbij legde de Liberale Vlaamse Bond zich neer. Maar onder zijn invloed ontwikkelde zich in de laatste decennia vóór de Wereldoorlog een meer flamingantisch-combattieve liberale arbeidersbeweging die een tamelijk massale aan-

13. M. Van Ginderachter, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*, Tielt-Gent, 2005.

14. L. Wils, Beproefde samenwerking. Katholieken en vrijzinnigen in de Vlaamse beweging, 1860-1914, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 58, 1999, nr. 3, pp. 155-189; L. Wils, *Frans van Cauwelaert en de barst in België, 1910-1919*, Antwerpen-Baarn, 2000, pp. 25-106.

hang verwierf. Het was allicht onder haar invloed dat het Antwerpse socialisme vanaf 1905 de weg naar Vlaamsgezindheid opging. Op die grote, vergeten groep heeft Daniël Vanacker zopas de aandacht getrokken in zijn boek *Een averechtse liberaal. Leo Augusteyns en de liberale arbeidersbeweging*.¹⁵

Ik besluit dat mijns inziens Van Goethem veel te eenzijdig de nadruk legt op het algemeen stemrecht sinds 1893, om de communautaire polarisering aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog te verklaren. In Zwitserland is er ook algemeen stemrecht gekomen, zonder dat het land ervan gesplitst is. In Cisleitanië, de noord-westelijke deelstaat van Oostenrijk-Hongarije, had de invoering van het algemeen stemrecht het beoogde effect dat de etnische spanningen tussen Duitsers, Tsjechen, Polen enzovoort **verminderd** werden. Aanvankelijk heeft de doorbraak van het socialisme in Wallonië ook de wallingantische invloed teruggedrongen, zowel als het socialisme in Vlaanderen het flamingantisme afwees. Wat wel aan '1893' kan en moet gelieerd worden, is de opkomst van een flamingantische christen-democratische stroming, in het verlengde van de democratische impulsen in de Vlaamse beweging in 1848 en door de Meeting. Die christendemocratie zou na de Eerste Wereldoorlog de motor worden van de Vlaamse taalstrijd.

Beslissend in België was de meer dan dertigjarige Vlaams-klerikale hegemonie sinds 1884, tengevolge van de groeiende identificatie van de taalgroepen met hun dominerende ideologie. Daarom sloten de Waalse socialisten zich in 1912 voorgoed aan bij de in 1884 (en niet in 1873) ontstane liberale wallingantische beweging, die zich vierkant verzette tegen elke stap in de gelijkberechtiging der landstalen.¹⁶ Al bleven de klerikale Walen uitgesproken tegenstanders van de Waalse beweging, mij lijken 1884 en 1912 veel meer dan 1893 in aanmerking te komen, als men een scharnierdatum zoekt voor de barst van België al vóór de Duitse *Flamenpolitik* in de Eerste Wereldoorlog.

ALBERT I AAN DE SCHANDPAAL ?

Na dertien pagina's tekst over Leopold I en vier over Leopold II, besteedt Herman Van Goethem 64 bladzijden aan Albert I. Het is opvallend dat niet "*de eerste drie koningen de kern van dit boek vormen*", maar Albert I alleen. Al in de inleiding werd verduidelijkt dat het gaat om het rechtzetten van het beeld van Albert, dat zou gegroeid zijn in het Vlaams-nationalistische milieu, en nog versterkt door historici

15. D. Vanacker, *Een averechtse liberaal. Leo Augusteyns en de liberale arbeidersbeweging*, Gent, 2008. Het citaat over de samenstelling van de Liberale Vlaamse Bond p. 71.

16. In *Natie en democratie - Nation et démocratie 1890-1921. Acta van het interuniversitair colloquium, Brussel 8-9 juni 2006*, Brussel, 2007 [in feite 2008] blijkt dat vijf deelnemers aan het colloquium wezen op het samenvallen, in 1912, van de politiek-ideologische tegenstelling met de Vlaams-Waalse tegenstelling: Marnix Beyen (pp. 29-30), Roel De Groof (p. 53), Chantal Kesteloot (p. 284), Jeffrey Tyssens en Paul Wynants (pp. 311 en 315).

en bijzonder door Lode Wils. *“Sinds de jaren zeventig nagelt hij in een niet-aflatende stroom publicaties Albert I aan de schandpaal... Ik ben het grondig oneens met Wils' analyse.”* Wils zet een andere bril op wanneer hij naar Albert kijkt dan *“wanneer het erom gaat de publieke opinie van toen en meer in het bijzonder de Vlaamsgezindheid van de katholieke Vlamingen te analyseren”*. Tegen die *“geëngageerde geschiedschrijving ‘op zijn Wils’”* neemt de auteur *“de handschoen op”*. (pp. 12-13)

Koning Albert genoot een enorme populariteit als *“held van de IJzer”*, als verpersoonlijking van het aangevallen vaderland. Anders dan zijn oom Leopold II, beseftte hij dat het tot de taak van een moderne monarchie behoort zich bij het hele volk bemind te maken. Zo zocht hij al vóór de oorlog toenadering tot de republikeinse socialisten, door hun lokalen in Gent en Charleroi te bezoeken. Als opperbevelhebber in 1914-1918 won hij de sympathie van zijn soldaten door met zijn vrouw in hun nabijheid te verblijven in De Panne, in plaats van met de regering in het veilige Le Havre; door het opperbevel niet aan een geallieerde generaal over te dragen; door defensief te blijven achter de overstroomde IJzervlakte, in tegenstelling tot de mislukte offensieven van de Geallieerden en de Duitsers, waarin honderdduizenden doden vielen. Doordat het Vlaams-nationalisme van het interbellum in belangrijke mate door oud-strijders gedragen werd, kwam daar weinig antiroyalisme in voor (anders dan Van Goethem meent), integendeel. Zelfs de fel anti-Belgische Jeroom Leuridan verhaalde met vertedering, in het hoofdartikel van zijn nationalistische weekblad *De West-Vlaming* van 9 juni 1923, hoe de koning in september 1918 aan zijn bed kwam in het krijgshospitaal van Hoogstade, en meewarig vroeg of hij veel leed, en iedere gewonde aansprak in zijn eigen taal. Ook koningin Elisabeth maakte zich op dezelfde wijze heel populair. Met het oog daarop werkte ze in de zomer van 1915 haar Nederlandse taalkennis bij, onder leiding van de leerkracht die daarover aan de prinses les gaf, zo schreef haar dochter Marie-José.¹⁷

In de Vlaamsgezinde geschiedschrijving leefde het beeld dat Albert gecreëerd en zorgvuldig gecultiveerd had: dat hij begrip had voor de Vlaamse verlangens, maar over weinig macht beschikte. Het is dat beeld dat Van Goethem verdedigt. Toen ik meer dan veertig jaar geleden dat nader begon te onderzoeken, bevond ik dat indien Albert niet veel macht had, hij na 1914 toch een enorme invloed uitoefende; en dat hij wel begrip had voor de taalgevoeligheid van individuele soldaten en burgers, zoals in het hospitaal van Hoogstade, maar heel weinig begrip voor de collectieve gevoeligheid van de Vlaamse beweging, die zichzelf zag als de uitdrukking van een **Vlaams volk** dat gelijkberechtiging eiste.¹⁸

17. Marie José, *Albert et Élisabeth de Belgique, mes parents*, Paris, 1971, p. 221.

18. Albert hechtte er na de oorlog wel aan om, bij officiële ontvangsten in het Vlaamse land, (ook) in het Nederlands toegesproken te worden door de burgemeester en in die taal te antwoorden.

Hij bracht meer begrip op voor de Waalse beweging, die een aantasting van de positie van het Frans in Vlaanderen aanvoelde als een aanslag op de rechten van de Walen. Ook meer begrip voor de officieren, de steunpilaren van de dynastie, die geen Nederlands wilden bezigen, dan begrip voor de Vlaamsgezinde militairen die het gebruik van hun eigen taal vroegen.

Hoe is dat te verklaren? Al op het einde van de regering van Leopold I was de dynastie gaan aanleunen bij de liberale eerder dan bij de katholieke partij. Leopold II, die in 1871 en in 1884 katholieke regeringen had ontslagen om die partij te dwingen tot een kleurloze politiek, had daardoor de wrok van de katholieken opgewekt, om de uitdrukking van Henri Pirenne te gebruiken.¹⁹ Marie-Rose Thielemans heeft, in haar talrijke studies en bronnenpublicaties over koning Albert I, geen twijfel laten bestaan over zijn liberale gezindheid, en aangestipt dat hij onkerkelijk was.²⁰ Albert omringde zich met liberale vertrouwelingen.²¹ Dit was geen toeval maar een systeem.²²

Wanneer de 34-jarige Albert in 1909 op de troon kwam, hoopte hij dat de klerikaal-conservatieve dominantie, die al sinds 1884 aansleepte, kon worden doorbroken. Hij droeg in juni 1911 ostentatief bij tot de val van de regering-Schollaert, toen die probeerde de linkse gemeente- en provinciebesturen te dwingen om confessionele scholen te subsidiëren.²³ Daarna sloten de liberalen en de socialisten een kartel, vertrouwend dat ze na een succesvolle parlementsverkiezing een vrijzinnige regering zouden mogen vormen. Maar op 2 juni 1912 bracht de verkiezingsuitslag zo'n versterking van de regeringsmeerderheid, dat die nog voor minstens

19. L. Wils, *De katholieke partij in de negentiende eeuw*, in: L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland [...]*, pp. 167-168.

20. *"Il avait sa religion à lui"*, zoals zijn zoon Leopold III zou zeggen. *"Il avait une méfiance instinctive à l'égard de l'Église et de Rome"*, zoals Thielemans het uitdrukt. M.R. Thielemans & E. Vandewoude, *Le Roi Albert au travers de ses lettres inédites 1882-1916*, Bruxelles, 1982, pp. 18, 623 en 654-656.

21. *"Soulignons que les conseillers militaires du Roi étaient tous issus du milieu libéral"*; en verder: *"S'il est exact que presque tous les dignitaires de la Cour étaient d'opinion catholiques, il n'en est pas moins vrai que les personnes qui avaient le plus la confiance du Roi, représentaient l'opinion libérale"*; M.R. Thielemans & E. Vandewoude, *Le Roi Albert [...]*, pp. 411 en 428.

22. *"Le caractère du roi Albert tel qu'il se dégage de sa correspondance permet de penser que le Souverain ne tolérait, parmi ses collaborateurs directs, que des personnes dont les idées s'accordaient parfaitement aux siennes. Lorsque les vues d'un de ceux-ci s'écartaient de ses conceptions personnelles, il était aussitôt éliminé de son entourage"*; M.R. Thielemans, *La chute du gouvernement d'Union nationale et la formation du cabinet Theunis, 1921*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, nr. 21, 1979, p. 376.

23. *"La popularité royale était, à ce moment, très vive au sein de la gauche car l'opposition attribuait à l'action du Souverain la chute du cabinet Schollaert. Cette attitude s'illustra, entre autres, par un accueil enthousiaste des ouvriers envers la famille royale, lors de la visite à l'Exposition de l'art wallon organisée par Jules Destrée à Charleroi. En revanche, dans les milieux catholiques, les esprits, pour la même raison, étaient fortement montés contre le Roi."* M.R. Thielemans & E. Vandewoude, *Le Roi Albert [...]*, p. 397.

vier jaar verzekerd werd. Vooral in Wallonië en Brussel leidde de linkse nederlaag tot een uitbarsting van antiklerikalisme waarin anti-Vlaamsgezindheid verweven zat. Tegen een golf van spontane stakingen en woelige betogingen riep de regering enkele militieklussen onder de wapens; er vielen verscheidene doden. De provincieraden van Henegouwen en Luik vroegen *“un régime de large autonomie reconnue aux provinces belges wallonnes”* om die te onttrekken aan *“la suprématie inégale due à la puissance électorale des populations rurales d’Anvers, du Brabant (Nord), des Flandres et du Limbourg”* (en zo te ontsnappen aan een klerikale onderwijswet). Ook in Brussel en Vlaanderen werden de aanvallen verhevigd op de Vlaamse beweging die het klerikale overwicht mee in stand hield.²⁴

Op 22 juni schreef de koning aan de regeringsleider baron De Broqueville: *“Ik ben bevreesd als ik zie hoe onze binnenlandse twisten zich toespitsen in de meest gevaarlijke richting, die van de tegenstelling tussen levensbeschouwingen, volkeren en klassen (croyances, races et classes).”*²⁵ Die vrees zal nog verhevigd zijn door het Waalse congres van 7 juli waarop voor de eerste keer een aantal socialistische politici zich aansloten bij de liberale aanwezigen en met hen *“de administratieve scheiding”* ter sprake stelden. En door Jules Destrées *Lettre au roi sur la Séparation de la Wallonie et de la Flandre*, die verscheen op 15 augustus: een aanklacht tegen de Vlaams-klerikale overheersing van België, die onder meer tot uiting kwam in de geleidelijke wettelijke vernederlandsing van Vlaanderen (*“Ils nous ont pris la Flandre”*). Albert schreef aan zijn secretaris J. Ingenbleek, die aan de auteur een voorzichtige bedanking moest sturen voor de toezending van een exemplaar: *“Ik heb de brief gelezen van Destrée, die onbetwistbaar een heel talentrijk letterkundige is. Al wat hij zegt is absoluut waar, maar het is niet minder waar dat de administratieve scheiding een kwaad zou zijn dat veel meer moeilijkheden en gevaren van alle aard zou meebrengen, dan de huidige toestand.”*²⁶

Albert wist dat Destrée niet alleen een verpersoonlijking van het anti-flamingantisme was, maar binnen de Werkliedenpartij ook een propagandist van de onmiddellijke staking tegen het meervoudig stemrecht en tegen de klerikale heerschappij. Om de administratieve scheiding te voorkomen, en in het algemeen een verdere polarisering, bijzonder een verdere groei van het socialisme,²⁷ wou de

24. L. Wils, *Frans van Cauwelaert en de barst in België [...]*, pp. 49-55.

25. M.R. Thielemans & E. Vandewoude, *Le Roi Albert [...]*, p. 426.

26. M.R. Thielemans & E. Vandewoude, *Le Roi Albert [...]*, p. 435.

27. Al formuleerde Albert zijn vrees niet meer zo scherp als hij als kroonprins gedaan had, in 1895 toen hij de socialistische gemeenteraadsleden van Brussel zonder meer ‘de revolutionairen’ noemde, en in 1897 toen hij, opnieuw aan zijn secretaris Jules Bosmans, schreef *“que le vrai péril est le péril socialiste et qu’il faut protéger notre organisation sociale, dont nous vivons en somme, contre les barbares du dedans qui veulent la détruire pour ne laisser naturellement que des ruines, tout comme les barbares des VIe et VIIe siècles détruisirent l’empire romain”*. M.R. Thielemans & E. Vandewoude, *Le Roi Albert [...]*, pp. 215 en 241.

koning liever het klerikale bewind beëindigen en de Franse taal in Vlaanderen handhaven, alvast in de Gentse universiteit. We vinden dezelfde doelstelling met dezelfde motivering later bij hem terug, zowel tijdens als na de oorlog. Bij zijn kleinzoon Boudewijn zou de vrees voor een Waals-socialistische oppositie zelfs een obsessie worden volgens Wilfried Martens.²⁸ Daar werd van die kant bewust op ingespeeld, naar het voorbeeld van de succesvolle *Lettre au Roi* van Destrée.²⁹

Tijdens de Duitse bezetting in 1914-1918 werd de communautaire tegenstelling opgezweept door de *Flamenpolitik*, die als minimale doelstelling had België "door het verheven van de Vlaams-Waalse twisten blijvend te verzwakken".³⁰ Dat de bezetter de vernederlandsing, eerst van de universiteit en daarna van de overheidsadministraties doorvoerde, deed het schandaal van de taaltoestanden in het Belgische leger, aan het front en in de talloze diensten daarachter, des te scherper uitkomen. In oktober 1916 logenstrafte de regering publiek de belofte die minister Pouillet namens haar had gepubliceerd, dat zij na de oorlog de vernederlandsing van de universiteit zou voorstaan. Dat veroorzaakte een breuk, het begin van een beroering onder de soldaten die vanaf juli 1917 naar buiten trad. Na de uitroeping van "de zelfstandigheid van Vlaanderen" door de bezetter, werd in Le Havre gevreesd voor muiterij en desertie. Daarvan maakten de Vlaamsgezinde katholieke ministers, ditmaal samen met premier De Broqueville, gebruik om opnieuw te proberen een geruststellende regeringsbelofte te bekomen, voor een onmiddellijk begin van hervorming in het leger en voor een naoorlogse erkenning van de Nederlandstaligheid van Vlaanderen in het onderwijs, het bestuur en het gerecht.³¹

In de ministerraad van 1 februari 1918 kante de koning-opperbevelhebber zich daar vierkant tegen, nadat hij eerst uitvoerig zijn gewone betuigingen van begrip voor de Vlaamse verzuchtingen had herhaald. Hij vond de tijd gekomen dat de regering moest bekend maken dat ze vastbesloten was aan het Vlaamse volk de toegevingen te doen "die redelijk kunnen worden bevonden. Dat wil zeggen dat ze de kracht van het leger niet aantasten tegenover de vijand [dus geen hervorming van het

28. "Het Paleis heeft jarenlang gevreesd voor een revolutionaire of opstandige beweging in Wallonië, met de socialisten in de oppositie. Voor Boudewijn was dat zelfs een obsessie... Boudewijn was permanent bevreesd voor een regering die slechts door een Waalse minderheid zou worden gesteund. Die angst trad meermaals op de voorgrond in mijn besprekingen met hem." W. Martens, *De Memoires. Luctor et emergo*, Tielt, 2006, p. 833.

29. Toen in januari 1961 hun staking tegen de Eenheidswet aan het mislukken was, besloten de Waalse socialisten tot "une pression à exercer en direction du chef de l'Etat et, à cet égard, Edmond Leburton croit le moment venu d'appuyer à fond sur la pédale fédéraliste". Er werd een collectieve brief aan de koning gestuurd, opgesteld door Joseph Merlot naar het voorbeeld van die van Destrée. Volgens Robert Moreau zou hij inderdaad de gewenste uitwerking hebben gehad op Boudewijn. L. Wils, *Van Clovis tot Di Rupo. De lange weg van de naties in de Lage Landen*, Antwerpen-Apeldoorn, 2005, p. 262.

30. L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland [...]*, pp. 261-284

31. L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland [...]*, pp. 244-252.

leger in oorlogstijd] *dat ze binnen het nationale kader blijven, de eenheid van het land niet in gevaar brengen, tenslotte dat ze niet gericht zijn tegen de Franse taal en cultuur in het Vlaamse land.*" Er mocht dus geen vernederlandsing van de universiteit, het overige onderwijs, het bestuur, het gerecht of het leger beloofd worden voor na de oorlog, want dat zou de verdeling van het land betekenen, plus een aanval op de Franse cultuur. Een legerhervorming zou door de Walen niet aanvaard worden.³² Secretaris Ingenbleek had, in zijn aanvulling van Alberts ontwerp van toespraak tot de ministerraad, twee beloften gesuggereerd: iets in verband met de universiteit, en de toezegging dat na de oorlog de overtredingen van de taalwet op het leger zouden ophouden [sic]. Ze werden door de koning weer geschrapt.

M.R. Thielemans geeft *"de grote lijnen van het inzicht van de Koning"* weer als volgt: *"In het leger ontwikkelde zich een sterke stroming van ontevredenheid onder de Vlaamse intellectuelen, dat wil zeggen de onderwijzers die als enigen na de lagere school enkel nog onderricht in hun moedertaal hadden gekregen. Zij vormden het gezondheidskorps van het Belgische leger, samen met de religieuzen, voor wie de Franse cultuur de uitdrukking was van de duivelse boosheid, waarvoor het volk absoluut moest afgeschermd worden."* Daarentegen *"was het de Waalse beweging die de Koning bijzonder leek te bekommeren"*. Hij had kort vóór augustus 1917 een nota ontvangen van Charles Magnette, de grootmeester van het Groot-Oosten van België en liberaal senator voor Luik, waarin met federalisme en rattachisme bedreigd werd *"veeleer dan onder het Vlaamse juk te blijven, veeleer dan zich een cultuur en vooral een taal van anderen te laten opdringen."* In zijn gesprekken met de Franse militaire attaché *"spaarde de Koning de Vlaamse geestelijkheid niet, die de Belgische eenheid bedreigde"*, aldus Thielemans.³³

32. *"Il appartient d'ailleurs aux pouvoirs publics de favoriser la diffusion du français dans les provinces flamandes. Agir autrement serait isoler le peuple et conspirer contre son intérêt... Presque tous les intellectuels en sont arrivés à revendiquer des régiments wallons et des régiments flamands; il est des Wallons qui, se plaçant à leur point de vue personnel, pensent de même. Je déclare que je ne puis assumer, comme commandant en chef, la responsabilité de pareille réforme en face de l'ennemi. Personne ne peut dire ce qui arriverait mais j'ai le pressentiment, si pas la certitude que les Wallons ne s'y soumettaient pas passivement. Les officiers notamment seraient profondément troublés et je ne répons ni de leur attitude ni de leurs actes. Je signale que nous n'aurions d'ailleurs pas, et de loin, les cadres nécessaires."* M.R. Thielemans, *Albert Ier. Carnets et correspondance de guerre 1914-1918*, Louvain-la Neuve, 1991, pp. 441-447. De Vlaamsgezinde ministers vroegen, op voorgaan van de flamingantische voorman Frans Van Cauwelaert, geen regimenten tijdens de oorlog, maar een **begin** van legerhervorming tijdens de oorlog, een bewijs van goede wil, dat het zou ernst zijn met een belofte ter zake. Maar die goede wil was er niet, noch bij de koning, noch bij de Franstalige ministers onder wie vooral de liberale, die al in oktober 1916 een belofte over de universiteit geweigerd hadden en die weigering hadden doen publiceren.

33. M.R. Thielemans, *Albert Ier. Carnets et correspondance de guerre 1914-1918 [...]*, pp. 120-123. Magnette had bedreigd: *"Il n'est pas possible que quatre millions et demi de Flamands continuent à faire la loi à trois millions de Wallons... Plutôt que de demeurer sous le joug flamand,*

Zowel om de eenheid van België te waarborgen, als om een verdere groei van het socialisme en het wallingantisme in Wallonië af te remmen en om Vlaanderen uit zijn klerikale afgeslotenheid en achterlijkheid te halen, weerde de koning de flaminganten uit zijn regeringen zodra de naoorlogse toestand hem daartoe de kans gaf. In november 1918 ontsloeg hij de oorlogsregering van nationale unie tegen haar zin. Hij vormde in Loppem een nieuwe ploeg naar zijn eigen inzichten, voordat het parlement was samengekomen. Zijn opvattingen convergeerden met die van Emile Francqui, de leider van het Nationaal Hulp- en Voedingscomité dat tijdens de oorlog het passieve verzet tegen de overweldigere belichaamd had. Door een gedurfd optreden moest worden voorkomen dat België werd meegesleept door de revolutionaire geest die over het oorlogsmoede Europa waaide, tot in het neutrale Nederland toe. Er werd opnieuw een regering van nationale unie gevormd, maar waarin ditmaal de antiklerikalen domineerden, met hun programma. Namelijk de invoering van het zuiver algemeen stemrecht voor mannen alléén, en al vóór de grondwetsherziening; grotere evenredigheid in de zetelverdeling; afschaffing van het strafwetsartikel dat een stakingsbeperking inhield.

Zoals heel de antiklerikale voorkeur van de dynastie sinds 1857 of 1864, heeft de ingreep van Albert in november 1918 de integratie van het socialisme in het bestel bevestigd. Samen met de evidente onschuld van België aan de oorlog en de defensieve houding van de koning-opperbevelhebber achter de IJzer, heeft Loppem bewerkt dat het communisme in België pas laat zou ontstaan en zwak zou blijven. En zulks niet alleen in vergelijking met de verslagen landen Rusland, Hongarije, Oostenrijk en Duitsland, maar ook met overwinnaars als Frankrijk en Italië. Zelfs tijdens de koningskwestie in 1940-1950 zou het voortbestaan van de monarchie en de dynastie niet ernstig bedreigd worden, zo stevig waren ze verankerd in de vrijzinnige opinie.

Maar de keuze van Loppem was ook een keuze tegen de klerikale en de Vlaamse opinie. Bij hen werd er voedsel gegeven aan kritiek op het bestel en op de democratie, kritiek die de weg zou openen voor fascistische sympathieën. Anders dan het socialisme werd de Vlaamse beweging wel afgestoten, en anders dan het communisme kreeg daardoor het Vlaams-nationalisme wel een zweeps slag.³⁴

plutôt que de se laisser imposer une culture et surtout une langue qui n'est pas la leur, ils préféreraient beaucoup aller où les pousse leur affinité de race, de langue et de meurs, c'est-à-dire vers la France." Op 12 december 1917 verordende de minister van Oorlog, generaal De Ceuninck, dat de hulpofficieren binnen de drie maanden na hun aanstelling moesten bewijzen dat ze met de soldaten in het Nederlands konden spreken over dienstzaken. De Vlamingen maakten toen 70% van de troep uit. Op 6 maart 1918 schreef Albert aan de minister dat het examen te streng was: *"des instructions qui, si elles continuent à être appliquées avec rigueur, entraîneraient un mécontentement général"*. M.R. Thielemans, *Albert Ier. Carnets et correspondance [...]*, pp. 451-452. Al in de zomer van 1917 was de koning erg onder de indruk van de dreigende Waalse beweging, p. 122.

34. L. Wils, *Honderd Jaar Vlaamse Beweging, 2, 1914-1936*, Leuven, 1985, pp. 69-72.

Albert en zijn liberale medestanders begrepen dat er na de oorlog en de Russische Revolutie gedurfde toegevingen moesten worden gedaan aan de socialistische partij, en zij kregen daarvoor terecht lof. Zij hebben niet begrepen, of niet gewild, dat er na de oorlog en de *Flamenpolitik* gedurfde toegevingen moesten worden gedaan aan de Vlaamse beweging. Wanneer ik dit vaststel, en dat verklaar vanuit hun ideologische oriëntering, “nagel ik ze dan aan de schandpaal”?

In mijn boek *Frans Van Cauwelaert afgewezen door Koning Albert I. Een tijdbom onder België*, heb ik geschreven: “Het komt mij voor dat de periode 1918-1923 het point of no return is” in de breuk tussen Vlaanderen en België.³⁵ (Dus zeker niet 1893!) De Duitse bezetter had in de Vlaamse beweging een anti-Belgische vleugel gecreëerd, die tevoren niet bestond. De activistische voormannen schatten in december 1917 het aantal van hun openlijke aanhangers op 15000, en dat lijkt te kloppen; zij konden daarna nog een jaar lang met veel overheidsgeld aanhangers ronselen. De koning en de opeenvolgende regeringen hebben niet geprobeerd om die kloof te dempen, zoals ze dat wel en met succes gedaan hebben met de kloof met de socialisten. Zij hebben dat niet gedaan, onder meer omdat Albert I bij de samenstelling van zijn regeringen ervoor zorgde dat ze dat niet zouden doen; politici die het wel wilden, weerde hij uit de regering.³⁶ Hij oordeelde dat eenaligheid van Vlaanderen, zoals Wallonië die bezat, onverenigbaar was met de eenheid van het land. Die eenheid vereiste volgens hem en zijn geestesgenoten de tweetaligheid (of een zo groot mogelijke Franstaligheid) van Vlaanderen en de onderschikking van het Nederlands aan het Frans, niet alleen sociaal en feitelijk, maar juridisch en politiek. En hij drukte met heel zijn enorme naoorlogse gewicht op die regeringen opdat ze niet zouden toegeven, noch inzake de universiteit, noch inzake het leger. Hij drukte ook op de bisschoppen en de paus opdat die aan Van Cauwelaert de steun van de geestelijkheid zouden ontnemen. Dankzij de semi-oorlogstoestand tijdens de Ruhrbezetting kon hij in 1923 aan de klerikale flaminganten een beslissende nederlaag toebrengen.

Die jaren 1918-1923 brachten ook, voor zover ik dat in 2008 kan overzien, de beslissende slag toe aan de door de eeuwen gegroeide en door de oorlog nog

35. L. Wils, *Frans Van Cauwelaert afgewezen door Koning Albert I. Een tijdbom onder België*, Antwerpen-Amsterdam, 2003, pp. 161-168.

36. Albert wilde vooral de socialisten, maar ook de Vlaamsgezinde christendemocraten in de oppositie houden, omdat hij hun sociaaleconomische, financiële en militaire politiek vreesde. Door zijn machtige steun kon de liberale partij in het interbellum een rol spelen, ver boven haar aandeel in de volksvertegenwoordiging. Hij vormde regeringen van de liberalen met de Franstalige katholieken. Vermits die geen parlementaire meerderheid hadden, en vermits een katholieke partij over de taalgrens heen een realiteit was, moesten er ook enkele Vlamingen bij, maar geen Vlaamsgezinden, of ten hoogste één of twee op veertien ministers. In het interbellum werd er slechts één regering geleid door een gekozene uit een Vlaams arrondissement, Pouillet in 1925-1926, en Albert hielp hem ten val brengen binnen het jaar; L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert 1923-1932, schepper van Nederlandstalig Vlaanderen*, Antwerpen-Amsterdam, 2005, pp. 41-51.

fel aangewakkerde gehechtheid van de Nederlandstalige bevolking aan achtereenvolgens de protonationale Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden en de Belgische natiestaat. Nadat Vlaanderen aan de IJzer bijna 70% van de Belgische gesneuvelden had geleverd, in het flamingantische verhaal zelfs aangedikt tot 80%, kreeg het van de regeringen te horen dat de eis van gelijkheid met Wallonië onvaderlands was en nooit zou worden ingewilligd. Dat stelde de gevluchte activisten in staat om hun haat tegen België over te dragen op de Frontpartij van oud-strijders. Tegelijk brak het Vlaams-nationalisme door in brede katholieke bevolkingslagen.

In 1932 was toch het ogenblik aangebroken waarop de regering-Renkin een wat afgezwakte vorm van het 'Vlaams minimumprogramma' in wetten omzette. Het ACW had immers de hele katholieke partij daarvoor meegetrokken, ook de Walen.³⁷ Koning Albert ontsloeg Renkin echter voordat die dat werk had voltooid, zodat de taalwet op het gerecht uitbleef tot 1935 en die op het leger tot 1938. Een relatief massale collaboratie in de Tweede Wereldoorlog – vergeleken bij het heel beperkte activisme – leidde daarna tot een relatief massale haat tegen België in de kringen van gestrafte collaborateurs. Daartegen is er nauwelijks verweer in de brede Vlaamse opinie, zozeer is die onverschillig geworden tegenover een staat die haar zolang principieel gelijkheid ontzegde.

Ik kan hier niet de boeken herdrukken waarin ik dat alles uitvoerig heb gestaafd. Van Goethem betwist ook weinige van de feiten die ik daarin aanhaal. Hij schrijft zelfs dat het verschil tussen ons beider interpretatie *“misschien vooral een kwestie van taal en stijl is, van discours. Wils schrijft heel polemisch”*. (p. 12) Een tweede punt van verschil is, dat Van Goethem sympathie van de koning-opperbevelhebber voor Vlaamse verzuchtingen als bewezen aanziet, op grond van gegevens die dat mijns inziens niet toelaten. Maar daar telkens op ingaan, zou ons te ver leiden.³⁸

37. L. Wils, *Burgemeester Van Cauwelaert [...]*.

38. Ik zal één voorbeeld aanhalen, maar dan wel hetgene wat mij het meest verbaast. In 1913, bij de invoering van de veralgemeende dienstplicht, moest er een wettelijke taalregeling worden uitgevaardigd. Over een koninklijke tussenkomst daarin is er niets bekend. Wanneer Albert zich in de ministerraad van 1 februari 1918 zo fel verzette tegen een sanering van de toestand in het leger, beweerde hij dat hij in 1913 voorstander was geweest van regionale eenheden (die uiteraard in hoofdzaak eentalige eenheden zouden geworden zijn). Van Goethem noemt dat *“een terloopse, cruciale uitspraak”*. (p. 64) Ze zal inderdaad in zijn verder betoog cruciaal zijn. Al op de volgende bladzijde komt hij erop terug, dat de regering in 1913 van geen gewestelijke indeling wilde weten, *“anders dan de koning dus”*. In 1916 kon Albert het taalprobleem aan de IJzer niet negeren, aldus Van Goethem, en *“ook was hij niet ongevoelig voor de taalrechten van de Vlamingen, dat zagen we al”*. (p. 73; mijn beklemtoning) In 1918 kleepte hij zijn weigering van taaleenheden dus in met de bewering dat hij vóór de oorlog voor een gewestelijke rekrutering geweest was, maar ook met het gezegde dat na de oorlog de tweetaligheid verder moest beproefd worden, en dat alleen wanneer dat mislukte *“il sera temps encore de nous porter aux extrêmes”*. Dat laatste is heel belangrijk” voegt Van Goethem daaraan toe, want er *“blijkt duidelijk dat Albert een splitsing in taalgescheiden regimenten niet absoluut afwees”*.

VAN LEOPOLD III TOT ALBERT II

De opvattingen van Leopold III over de wet op het taalgebruik in rechtszaken uit 1935 zijn niet bekend, zomin als die over de legerwet van 1938. Hij kwam bij een aantal Franstaligen over als te Vlaams-gericht, in tegenstelling tot Albert I, onder meer door zijn neutralistische buitenlandse politiek die juist wél in de lijn van Albert lag. Het toont de verder gaande *“zoektocht naar een eigen verbeelde gemeenschap”* van Wallonië zowel als van Vlaanderen. (p. 143) Na de Duitse overwinning op het vasteland in mei-juni 1940 was Leopold *“nu een overtuigde voorstander geworden van de Nieuwe Orde en hield hij rekening met de mogelijkheid een rol te zullen spelen in een naoorlogs Europa onder Duitse hegemonie”*. (p. 149) Zijn politieke testament van het voorjaar 1944 *“doet vragen stellen bij zijn vermogen om politieke verhoudingen goed in te schatten”*. (p. 152)

Verder lezen we dat *“de feitelijke invloed van de monarchie sinds de koningskwestie sterk afgenomen”* is. (p. 218) Mijns inziens mocht er ook staan: **door** de koningskwestie is die invloed afgenomen. Dat verklaart waarom er over *Prins Karel, de behoedzame regent van België (1944-1950)* slechts vier bladzijden tekst gevuld worden. Dan volgt *Koning Boudewijn (1950-1993), kroniek van een grote onmacht*, waarin pas vanaf 1970 een optreden van Boudewijn wordt vermeld. Hij deed twee pogingen om een globale regeling op lange termijn van onze communautaire

(p. 99) In 1921 verzette Albert zich ertegen dat de regionale rekrutering zou worden ingevoerd via de militiewet. *“De vorst vond dat zo’n ingrijpende hervorming niet via een voorlopige wet kon... maar de regionale rekrutering wees Albert niet principieel af, dat zagen we al”*, herhaalt Van Goethem. (p. 114) In juni 1923, tijdens de crisis van de Ruhrbezetting waarin absoluut een verlenging van de legerdienst door het parlement moest, terwijl tegelijk moest belet worden dat de universiteit van Gent zou vernederlandst worden, stond de regering op vallen. *“In een gesprek met premier Theunis zei de koning onder geen beding de gewestelijke rekrutering en Vlaamse compagnies te willen, maar in de loop van het gesprek zwakte hij dat, aldus Theunis, af ‘il a semblé admissible que l’un ou l’autre fût admis’. Waarom zou de koning inderdaad anno 1923 de gewestelijke rekrutering midden in een zware binnen- en buitenlandse crisis mordicus afwijzen terwijl hij daar principieel wel mee kon leven?”* (mijn beklemtoning). *“Verder blijkt... dat Albert kon instemmen met de splitsing van het leger op het niveau van de pelotons”*. (p. 116) Correcter is wat Richard Boijen daarover schreef in *De taalwetgeving in het Belgische leger (1830-1940)* (Brussel, 1992, p. 161): de koning kon er niet mee instemmen, maar *“hij zou er zich niet tegen verzetten”* indien dat een uitweg uit de impasse zou opleveren. Maar zelfs die eentalige pelotons (eenheden van een tiental soldaten) werden niet toegestaan. In december 1923 schreef Theunis aan de koning dat hij aan de nieuwe minister van Landsverdediging *“l’opinion nette et définitive du Roi sur la question des compagnies flamandes”* had meegedeeld, namelijk *“que dans l’esprit de Votre Majesté cette concession serait le germe de la division de l’armée d’abord et du pays ensuite”*. Van Goethem stelt vast: *“Het ging dus zeker wel om een opinie die Albert bij herhaling aan zijn ministers meegaf”*. Maar hij meent nog altijd dat Albert tijdens de oorlog een andere opinie toegedaan was. Hij besluit: *“Het kan verkeren, zei Bredero”*. (p. 117) Die spreuk geeft mij hoop dat wij beiden het nog zullen eens geraken. In zijn epiloog schrijft Van Goethem zelfs *“dat Albert in 1913 regionale legerrekrutering verdedigde”* (p. 211; mijn beklemtoning), dan wanneer Albert zulks zelfs op 1 februari 1918 niet beweerd had.

problemen te doen uitwerken, maar ging op de rem staan in de jaren 1983-1988, aldus Van Goethem. In het laatste hoofdstuk, *Onder koning Albert II, een trein in de mist*, bespreekt hij ook openhartig het optreden van prins Filip.

In de epiloog volgt nog een uitvoerige afweging van de kansen en problemen voor België nu, onder de titel *België, institutionele diagnose van een zieke*. Met als besluit: *“De verdere ontmanteling van de federale staat lijkt dan ook het meest waarschijnlijke scenario, in de richting van een confederalisme waarin twee plusminus onafhankelijke staten bepalen wat ze gezamenlijk willen uitoefenen.”* (p. 227)

Aan die diagnose gaat er in de epiloog nog een samenvatting van de vroegere historische ontwikkeling vooraf. Die begint goed, door te wijzen op de *“fundamentele breuklijnen... in de hand gewerkt door het electorale meerderheidsstelsel... De kloof tussen beide partijen nam steeds maar toe, vooral vanaf 1857... omdat de ideologische kloof steeds meer leek samen te vallen met de taalkloof. Dat bleek op verbluffende wijze in de verkiezingen van 1884, toen alle verkozenen uit Vlaanderen katholiek waren.”* (pp. 205-206) Maar verder wordt met dit fundamentele gegeven niets meer gedaan, zelfs wordt van de koningen niet gezegd aan welke kant van de ideologische kloof ze stonden. Integendeel wordt met nadruk herhaald dat *“de democratisering van het stemrecht in 1893 de doodsteek betekend heeft van het unitaire België. Dit Belgique de papa kon dus alleen bestaan in de context van een cijnskiesstelsel, dat de taalkloof ongeveer liet samenvallen met de electorale kloof.”* (p. 205) Dat laatste is een waardevol inzicht, maar het neemt niet weg dat het unitaire België nog minstens 77 jaar heeft bestaan na 1893, en dat de doorbraak van het socialisme in 1893 aanvankelijk juist een afzwakking bracht van de taalkloof. Daarna besteedt Van Goethem opnieuw drie volle bladzijden aan de weerlegging van Lode Wils' opvattingen over Albert I. (pp. 211-213)

“De nationalistische constructie van Vlaanderen en Wallonië zowel vanuit de emotionele taalstrijd als vanuit de veel meer beredeneerde sociaal-economische agenda, dreef het land verder uit elkaar” tijdens het interbellum. (p. 214) *“De Tweede Wereldoorlog had uiteraard een grote invloed. De al voor de oorlog beleden eenheid van Wallonië kwam versterkt uit de periode 1940-1944, waarin Vlaanderen globaal genomen toch zo anders had gereageerd.”* (p. 216; ook al p. 156)

Wat mij verbaast, is dat er in deze 'communautaire geschiedenis' van België, die heel duidelijk als doel heeft 'het einde van België' te verklaren, geen melding wordt gemaakt van de Duitse *Flamenpolitik*, noch in de Eerste, noch in de Tweede Wereldoorlog. Die *Flamenpolitik* had toch juist tot doel België te vernietigen of minstens te ontwrichten. Kunnen wij ons voorstellen dat een communautaire geschiedenis van Tsjechoslowakije of van Joegoslavië, geschreven met het doel hun ontbinding te verklaren, geen melding zou maken van de Duitse politiek in de Tweede Wereldoorlog? En dat ze de oorzaak vooral in het algemeen stemrecht zou zoeken? Wat mij ook verwondert, is dat er niet wordt uitgeweid

over de ontzuiling vanaf de jaren 1960. Die bracht de meerderheid van de Waalse katholieken eindelijk in het wallingantische vaarwater, en de meerderheid van de Vlaamse liberalen en socialisten in het flamingantische vaarwater. De ideologische kloof verdampte grotendeels, maar zij had in de loop van 130 jaar een zo sterke invloed uitgeoefend, dat na die verdamping een duidelijke afwijking bleef bestaan tussen Vlaanderen en Wallonië inzake politieke, sociaaleconomische en culturele traditie.

Lode Wils (° 1929) is emeritus hoogleraar Nieuwste Geschiedenis aan de KULeuven. Hij is auteur van verscheidene studies over de Vlaamse en Groot-Nederlandse beweging en sinds 1981 redactielid van *Wetenschappelijke tijdingen*.